

Sławomir Buryła

Uniwersytet
Warmińsko-Mazurski

Wspólna historia, wspólna kultura.

O książce *Polacy – Żydzi. Kontakty kulturowe i literackie*
pod redakcją Eugenii Prokop-Janiec

Abstract

Common history, common culture

The review provides a brief overview of the collective work edited by Eugenia Prokop-Janiec that is devoted to literary and cultural Polish-Jewish contacts in the nineteenth and twentieth centuries, recognized in the context of the changes in the processes of modernisation and modernity.

Słowa kluczowe: Polacy, Żydzi, literatura, kultura, pogranicze, nowoczesność

Keywords: Poles, Jews, literature, culture, borderland, modernity

Rozpocznijmy od krótkiej prezentacji serii, w której ukazała się monografia pod redakcją Eugenii Prokop-Janiec. *Polacy – Żydzi. Kontakty kulturowe i literackie*¹ stanowią część prekursorskiego przedsięwzięcia wydawniczego: Studia Polsko-Żydowskie. Prekursorskiego, bo dotychczas – zwłaszcza epoka międzywojenna – nie doczekała się konsekwentnych i zamierzonych na większą skalę badań. Studia Polsko-Żydowskie zainicjowała odkrywca i waż-

¹ *Polacy – Żydzi. Kontakty kulturowe i literackie*, red. E. Prokop-Janiec, Kraków 2014. Cytaty z książki lokalizuję bezpośrednio w tekście, podając w nawiasie numer strony.

na praca Prokop-Janiec *Pogranicze polsko-żydowskie. Topografie i teksty*. W ciągu ostatnich dwóch lat ukazały się jeszcze *Polskie tematy i konteksty literatury żydowskiej* pod redakcją Prokop-Janiec i Marka Tuszewickiego, rozprawa Zuzanny Kołodziejkiej „*Izraelita*” (1866–1915) – *znaczenie kulturowe i literackie czasopisma* oraz tom *Twarzą ku nocy. Twórczość literacka Maurycego Szymła* pod redakcją Prokop-Janiec i Marii Antosik-Pieli.

Autorzy serii *Studia Polsko-Żydowskie* piszą: „Rozprawy prezentują rozmaite perspektywy metodologiczne, koncentrując się na tekstach, instytucjach, mediach kultury XIX i XX wieku ujmowanych w kontekście zmian modernizacyjnych i procesów nowoczesności”. To ich niewątpliwa zaleta. Możliwość spojrzenia na tę samą problematykę z różnych stron stwarza sytuację ciekawą poznawczo, prowadzącą do inspirującej konfrontacji odmiennych punktów widzenia. Taki charakter ma też praca *Polacy – Żydzi. Kontakty kulturowe i literackie*. Publikacja składa się z kilkudziesięciu artykułów skupionych wokół następujących tematów: *Kultura ludowa, Literacki palimpsest: polski – jidysz – hebrajski, Wokół Zagłady, Żydowska prowincja, małe ojczyzny, „Ślady judaizmu” w polskiej literaturze najnowszej, Asymilacja i nowe żydowskie tożsamości, Antysemityzm i nowe media, Współczesne praktyki przestrzenne* oraz aneks *Literatury i kultury w przekładzie*.

Część zatytułowana *Kultura ludowa* zawiera jeden tekst. Jest nim *Żydowska medycyna ludowa: pomiędzy swojskością i obcością*. Należy on do najciekawszych w całym zbiorze. Tuszewicki analizuje problem znany, ale jego szkic jest bodaj pierwszym w rodzimej literaturze przedmiotu całościowym ujęciem tego zagadnienia. Oto punkt wyjścia (i dojścia) Tuszewickiego:

Biorąc pod uwagę całość dostępnych materiałów, należy wysunąć tezę, że medycyna ludowa Żydów aszkenazyjskich stanowiła w znacznej mierze zjawisko zakorzenione w wierzeniach i praktykach leczniczych dominujących w Europie Środkowo-Wschodniej (s. 27).

Badacz ukazuje liczne przykłady przenikania się żydowskich i europejskich praktyk medycznych. Miejscem, w którym dochodziło do spotkania, była sfera zaklęć, amuletów, „zamówień”. Formuły magiczne często bowiem wykorzystywały słowa lub pojedyncze zwroty z języka hebrajskiego.

Literacki palimpsest: polski – jidysz – hebrajski gromadzi szkice Zuzanny Kołodziejkiej (*Polsko-żydowska literatura lat 80. XIX wieku na łamach „Izraelity”*), Marii Antosik-Pieli (*Wierni synowie tej ziemi. Propaganda syjonistyczna w literaturze dla dzieci. Na przykładzie serii „Awiw” i Biblioteki Palestyńskiej dla Dzieci*), Magdy Sary Szwabowicz (*„Modernizm hebrajski zapomniany” – poezja hebrajska w Polsce międzywojennej*) oraz Karoliny Szymaniak (*Trup, wampir i orzeł. Polski romantyzm w kulturze jidysz u progu dwudziestolecia międzywojennego*). Wszystkie one wypełniają jeden z postulatów Prokop-Janiec – sformułowany w *Pograniczu polsko-żydowskim* – aby sięgać po dzieła i zjawiska marginalizowane w dotychczasowych badaniach. Na moment chciałbym się zatrzymać nad tematem poruszonym przez Szy-

maniak. Ujawnia ona inne oblicze polskiego dziedzictwa romantycznego. Szymaniak ciekawie interpretuje wiersz Nochema Borucha Minkoffa *Tadeusz Pan Kościuszko*. W jej ujęciu prowokacyjny, ostry w tonie liryk Monkoffa „bierze wyraźny rozbrat z polskim romantyzmem” (s. 123). W akcentowanej przez poezję XIX wieku idei narodowo-wyzwoleńczej poeta jidysz widzi niebezpieczeństwo dla żydowskich współobywateli. Pogromy z lat 1918–1920 dobitnie uświadomiły mu to, do czego są zdolni polscy sąsiedzi wyzwoleni z oków niewoli.

Fragment zatytułowany *Wokół Zagłady* tworzą dwa teksty. Anna Maciuk omawia mało znane szerszemu odbiorcy malarstwo Ryszarda Aptege (*Niepokój Świętego Sebastiana. O trzech rysunkach Ryszarda Aptege*). Maciuk inspirowano – z finezją i lekkością – analizuje przenikanie się realiów i żydowskiej symboliki z symboliką chrześcijańską, jak też technikami oraz motywami charakterystycznymi dla malarstwa średniowiecznego i polskiej sztuki ludowej.

Zagadnienie traumy u przedstawicieli *second generation* omawia w swoim artykule Maria Tengowska (*Poparzone, zatopione, lęk. Holokaust w relacjach matka – córka we „Włoskich szpilkach” Magdaleny Tulli*). Tengowska, przywołując najnowszą literaturę przedmiotu, wykazuje dużą ostrożność w interpretacji delikatnej faktury *Włoskich szpilek*. To najciekawsza znana mi analiza kwestii postpamięci w znakomitym utworze Tulli.

Żydowska prowincja, małe ojczyzny przynosi artykuł Kamila Solona-Serka *Centrum, w którym skupia się Światło – obraz polsko-żydowskiego miasteczka w prozie Piotra Szewca* (można dyskutować, czy nie powinien się on znaleźć w części zatytułowanej *Wokół Zagłady*). Jego autor omawia temat wielokrotnie podejmowany i sygnalizowany przy okazji *Zagłady, Zmierzchów i poranków* oraz *Bocianów nad powiatem* – żydowskiego sztetl. Zaletą szkicu Solona-Serka jest spojrzenie syntetyczne na problematykę sztetl u Szewca.

W pojemnej semantycznie kategorii *Wokół Zagłady* mogłyby się znaleźć również artykuły z rozdziału „*Ślady judaizmu w polskiej literaturze najnowszej*”. Tym bardziej, że zawiera on tylko jeden tekst (autorstwa Emilii Padoł) traktujący zresztą o Holokauście. Nosi on tytuł *Język i mesjanizm. (Post)konteksty a problematyka żydowska w „Tworach” Marka Bieńczyka*. To ciekawa analiza języka i tropów literackich w przełomowej powieści dla polskiej narracji o Shoah.

W skład fragmentu *Asymilacje i nowe żydowskie tożsamości* wchodzi *Bezdroża asymilacji. Przełom 1914–1918 w twórczości Józefa Wittlina Pawła Pijanowskiego oraz Trzecie pokolenie polskich Żydów po Holokauście. Po między budowaniem tożsamości kulturowej a przezwyciężaniem traumy* Olgi Danek. Pijanowski porusza zagadnienia nienowe, ale w przypadku Wittlina po raz pierwszy bodaj omówione przekrojowo. Z kolei w zajmującej charakterystyce „trzeciego pokolenia” zabrakło mi choćby drobnego odwołania do niedawno wydanej książki Mikołaja Grynberga *Oskarżam Auschwitz* (zwłaszcza w tych partiach, w których Danek konstruuje kontrapunktowe zestawienie z *second generation*).

Antysemityzm i nowe media mieści w sobie jeden artykuł. Michał Jutkiewicz (*Karykatury antysemickie w Internecie*) szczegółowo omawia trzy przykłady (memów?) zamieszczonych na popularnym portalu kwejk.pl. To – oczywiście – zaledwie niewielki fragment materiału domagającego się osobnych studiów. Nie tyle zresztą chodziłoby w nich o sięgnięcie po maksymalnie bogaty zestaw karykatur zamieszczanych w sieci, ile o refleksję o charakterze porządkującym i syntetycznym.

Współczesne praktyki przestrzenne omawiają dwa nowe zjawiska w krajobrazie polskich miast i miasteczek. Pierwsze to pielgrzymki chasydów do grobów znanych cadyków. Jak przekonuje Dorota Paciorek, odwiedziny gości z Izraela i USA nie zawsze stanowią okazję do spotkania międzyreligijnego i cywilizacyjnego (*Pielgrzymki chasydów. Media lokalne o pielgrzymkach chasydów na groby cadyków*). Nie jest ono łatwe. Również dlatego, że chasydzi niechętnie wchodzi w interakcję z okoliczną ludnością, ściśle przestrzegając religijnego charakteru wizyty.

Izabela Suchojad prezentuje nową modę w polskiej rzeczywistości, ale na Zachodzie już mocno zakorzenioną. Chodzi o tzw. turystykę filmową – odwiedzanie miejsc, w których realizowano sceny wielkich szlagierów kinowych. Jak dowodzi Suchojad, takim miejscem – za sprawą Stevena Spielberga – stał się Kazimierz (*Szlak „Listy Schindlera”. Turystyka filmowa w Krakowie*). Słusznie jednak powiada badaczka: choć trudno przecenić dobroczynny wpływ *Listy Schindlera* na popularyzację Kazimierza, to dynamicznego rozwoju tej dzielnicy nie można sprowadzać li tylko do światowej kariery dzieła Spielberga.

Rozdział ostatni pod tytułem *Literatury i kultury w przekładzie* tworzą dwa szkice prezentujące zagadnienia z dziedziny translatoryki. Nie tyle zresztą chodzi tu o problemy językowe, ile kulturowe. Naczelne pytanie bowiem brzmi: jak oddać polskiemu czytelnikowi specyfikę religijnej, obyczajowej i cywilizacyjnej odmienności judaizmu i żydowskości? Jak przebić się z literatury w języku hebrajskim i jidysz do polszczyzny i polskiego odbiorcy? Jak przedstawiać bohaterów żydowskich i środowisko, w którym żyją, by przyczyniało się to do zbliżenia między dwoma narodami? Te i pokrewne kwestie omawiają Zuzanna Kołodziejska (*Znaczenie przekładu dla dziewiętnastowiecznej literatury polsko-żydowskiej*) oraz Marta Drażyńska (*„Walka Jakuba z Aniołem” – tirgum, czyli epoka przekładu*).

Powróćmy – na zakończenie – do przywołanej na początku serii wydawniczej. *Polacy – Żydzi. Kontakty kulturowe i literackie* ujawniają jeszcze jeden jej zasadniczy walor – przedsięwzięcie kierowane przez Eugenię Prokop-Janiec daje szansę konsolidacji środowiska naukowego z całego kraju. Stwarza możliwości rozwoju przed nową generacją badaczy zainteresowanych „pograniczem polsko-żydowskim”. *Polacy – Żydzi. Kontakty kulturowe i literackie* w większości gromadzą bowiem teksty młodych autorów. Ich prace pozwalają mieć nadzieję, że refleksja nad problematyką żydowską w polskiej kulturze i literaturze będzie pogłębianą, że zatoczy jeszcze szersze kręgi niż dotychczas.